

GENDER TUSHUNCHASI VA UNING O'ZBEK TILIDAGI XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Dildoraxon Obidjon qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7885325>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-april 2023 yil

Ma'qullandi: 28-april 2023 yil

Nashr qilindi: 30-april 2023 yil

KEY WORDS

gender, nazariya, lingvistika, tahlil, metod, genderolingvistika, Genderologiya, jins, ayol, erkak.

ABSTRACT

Ushbu maqola o'zbek tilshunosligidagi gender tushunchasi va uning tildan foydalanishdagi ahamiyatini o'rganadi. Gender nazariyalari, lingvistik tahlil va sotsiolingvistik tadqiqotlarga tayangan holda o'zbek tilidagi jinsning lingvistik va ijtimoiy ko'rinishlari tahlilga tortiladi. Shuningdek, maqolada jinsga xos olmoshlar va qo'shimchalarning qo'llanilishi, jinsga xos leksikaning qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Gender tilshunoslikda muhim tushunchadir. Bu jins tushunchasi asosida so'zlarga, masalan, ot va olmoshlarga ma'lum xususiyatlarni beruvchi tasniflash tizimidir. Gender tilni turkumlash usuli sifatida qaralishi mumkin va boshqa lingvistik tushunchalar, masalan, kelishuv va holat bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilshunosligida jins an'anaviy ravishda ikki toifaga bo'linadi: erkak va ayol. Erkak jinsi erkak kishilar, hayvonlar va narsalar bilan bog'liq bo'lsa, ayol jinsi ayollar, hayvonlar va narsalar bilan bog'liq. Gender tilda farqlash va ma'no yaratish uchun kuchli vositadir. U erkak va ayol shaxslar va ob'ektlar o'rtasidagi farqlarni ta'kidlash va muayyan g'oyalar va his-tuyg'ularni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, tanishlik va yaqinlik muhitini yaratish yoki masofa va rasmiyatchilik hissi yaratish uchun ham foydalanish mumkin. Gender tegishlilik tuyg'usini yaratish va kuch va hokimiyatni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin. O'zbek tilshunosligida jins tilning tuzilishi va ma'nosini tushunish uchun muhim tushunchadir. U o'zlikni anglash, munosabatlarni ifodalash va tegishlilik tuyg'usini yaratish uchun ishlatiladi. Gender g'oyalar va his-tuyg'ularni ifodalash, tanishlik va yaqinlik hissini yaratish, masofa va rasmiyatchilik hissini yaratish uchun ishlatiladi. Gender ham kuch va hokimiyatni ifodalash, tegishlilik tuyg'usini yaratish uchun ishlatiladi. Gender o'zlikni anglash va munosabatlarni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin. O'zbek tilshunosligidagi gender tushunchasini tushunib, til va uning o'zbek madaniyatida qo'llanishi haqida yaxshi tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

O'zbek tilshunosligida jins tushunchasi nazariyasi tilni umumiy o'rganishning muhim qismidir. Gender tilning asosiy qismi bo'lib, ot va olmoshlarni farqlash uchun ishlatiladi. O'zbek tilshunosligida gender murakkab tushuncha bo'lib, juda ko'p o'rganilgan. Umuman tilning qanday ishlashini yaxshiroq tushunish uchun o'zbek tilshunosligida gender qanday ishlashini tushunish muhimdir.

O'zbek tilshunosligida gender tushunchasi turli nuqtai nazardan o'rganilgan. Asosiy nazariyalardan biri jinsni grammatik tushuncha sifatida va jinsni ijtimoiy tushuncha sifatida ajratishdir. Birinchisi jinsning til grammatikasida qanday qo'llanilishini bildirs, ikkinchisi jamiyatda jinsning qo'llanish usulini bildiradi. Bu tafovut o'zbek tilshunosligidagi gender murakkabliklarini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega.

O'zbek tilshunosligidagi gender nazariyasining yana bir muhim jihati bu gender neytralligi nazariyasidir. Bu nazariya shuni ko'rsatadiki, jinsga erkak va ayolning ikkilik tuzilishi sifatida emas, balki neytral sifatida qarash kerak. Bu nazariya an'anaviy gender rollariga qarshi kurashish va o'zbek jamiyatida gender tengligini targ'ib qilish uchun ishlatilgan.

Nihoyat, jinsga asoslangan til nazariyasi o'zbek tilshunosligida genderning yana bir muhim nazariyasidir. Bu nazariya tilga gender rollarini amalga oshirish vositasi sifatida emas, balki jinsni ifodalash vositasi sifatida qarash kerakligini ko'rsatadi. Bu nazariya gender tengligini targ'ib qilish va o'zbek jamiyatidagi an'anaviy gender rollariga qarshi kurashish uchun ishlatilgan.

Ilmiy tafakkur taraqqiyoti har qanday fan sohasidagi nazariy qarashlar o'zgarishiga, tadqiqotning yangi metodlari yaratilishiga va ushbu metodlar tadbiquida yangi nazariy g'oyalarga tayanish asosida tamoman o'zga amaliy natijalarga erishilishiga sabab bo'ladi. Ilmiy jarayondagi bunday o'zgarishlarga

bosqich tahlili, nazariy xulosalarning uzluksiz tadqiqot jarayonida shakllanishi va tuzumli joriy qilinishi natijasida yuzaga keladi. Til doimo inson hayoti, lining ijtimoiy faoliyati bilan bog'liqdir. Lisoniy belgining qanday ijtimoiy vazifa o'tashi, undan qanday foydalanishni bilishi uchun insonning qaysi ijtimoiy tuzumda yashashini ham e'tiborga olish bugungi kun tilshunosligining asosiy vazifalaridandir. Bugungi kunning yangi paradigmasi bo'lgan gendero lingvistika o'zi bilan bir qator o'rganish obyektlarni olib kirdi. Badiiy asarni genderolingvistik jihatdan tahlil qilish, undagi obrazlarning gender xususiyatlarini o'ziga hos murakkabligini yuzaga chiqaradi. Genderologiyaning umumlingvistik mohiyatini belgilash uchun, avvalo, uning boshqa turdosh, chegaradosh sohalar bilan munosabatini, uzviy aloqadorligini ta'minlovchi jihatlarni, shuningdek, individual o'ziga xosliklarni aks ettiruvchi belgi xususiyatlarini aniqlash lozim.

Dastlabki genderolingvistik tadqiqotlarda til vositalaridan foydalanishning gender xususiyatlariga ko'proq e'tibor qaratilib, gender parametrlarining tilshunoslikdagi o'rnini o'rganishga jiddiy ahamiyat berilmas edi. Hozirgi kunda esa tilshunoslikda gender tadqiqotlarni amalga oshirishga qiziqish kuchayib bormoqda, shuningdek, tilning jamiyatdagi o'rni haqidagi g'oyalar ham tubdan o'zgardi. Gender hodisalarining nutqiy muloqot va lisoniy faoliyatda voqelanish jarayoni boshqacha mazmun va mohiyatga ega bo'lgan lisoniy hodisalar bilan mushtarakdir. Ma'lumki, so'zlovchi, qaysi jins yoki toifa vakili bo'lishidan qat'iy nazar, hamma uchun yagona bo'lgan lisoniy tizimdan foydalanadi. Ammo, ta'kidlash o'rinliki, har bir shaxsning nutqiy yoki lisoniy qobiliyati va imkoniyat darajasi turlicha bo'lishi aniq. Badiiy matnni, umuman, til birliklarini gendero lingvistik tadqiq qilish bugungi kun tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir.

Til va gender parametrlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tadqiq etish masalasi g'arb va rus tilshunosligida ancha keng va atroflicha o'rganilgan, bu borada qator tadqiqotlar olib borilgan va hozir ham davom etmoqda. O'zbek tilshunosligida ham bu muammo qo'yildi. Ko'pchilik mutaxassislarining e'tiborini tortmoqda shular jumlasidan: M. Qurbonova, S.

Boymirzaeva, N.Bekmuxamedova va B. Yo'ldoshevlarni misol qilishimiz mumkin. Mazkur soha borasida muntazam ravishda xalqaro konferensiyalar ham o'tkazilgan. Muhabbat Qurbonova tadqiqotlarni kuzatib bu sohada ikkita jihatga alohida e'tibor qaratilayotganligini ta'kidlaydi:

1. Ayol va erkaklar ma'lum bir voqelik yoki uning parchasini tasvirlashda yoki boshqa holatlarda fikrlarni o'ziga hos tarzda bayon etishi (nutqning gender xususiyati);

2. Muayyan til tizimida ayollik va erkaklik belgilari bilan bog'liq tushunchalami ifodalovchi lingvistik vositalarning mavjudligi (til tizimida ayol va erkaklarni bir-biridan ajratish, farqlashga xizmat qiluvchi til birliklarini belgilash)ga katta e'tibor qaratilgan va tahlil qilingan.

Ayol va erkaklarning nutqiy xulqini o'rganish Rossiya va Yevropa tilshunosligida sezilarli darajada ko'zga tashlana boshlandi. Jahon tilshunosligida gender muammosi turli aspektlarda o'rganiladi. Gender - umumiy mazmuniga ko'ra erkak va ayollar o'rtasidagi farq. Ikkala jins vakillari nutqiy xulqini jahon tilshunosligida nemis olimi Joul Oates o'zining "ayol, erkak va til" asarida ham ayol va erkaklarning nutqidagi o'zaro farqlanuvchi jihatlarni ochib beradi. U ko'proq ayol va erkaklardagi salbiy va ijobiy konatassiyalarni olib, o'zaro qiyoslab gender nuqtai nazardan taxmin qiladi. U ko'proq ayol va erkaklardagi salbiy va ijobiy konatassiyalarni olib, o'zaro qiyoslab gender nuqtai nazardan taxmin qiladi. Erkaklar o'rtasidagi o'zaro nutq siyosiy mavzular, dunyoda bo'layotgan yangiliklar, sport va mashinalar haqida kechadi. Shuningdek, nutqlarida ko'proq bosiqlik, vazminlik va ular ruhiyatida boshqaruvchilik aks etib turadi. Ayollar nutqida ko'proq nolish, xasrat qilish uy-ro'zg'or, oila kabi mavzular uchraydi. Ayollar o'z xursandchiligini bazan yuqori darajadagi emotsiya va turli noverbal hodisalar (qichqirib yuborish, qarsak chalish kabi holatlar. Bunday holatlar asosan, qizlarda uchraydi) orqali namoyon etsa, erkaklar o'z quvonchini bosiqlik bilan ifodalaydi. Ammo shaxsning salbiy hislati bo'lmish jahl qilish, g'azablanish ayollarga nisbatan erkaklarda kuchliroq nomoyon bo'ladi. Ayollar jahli chiqqanini sukut saqlash, jim turish bilan ifodalasa, erkaklar ko'pincha o'z g'azabini baqirish, so'kish va boshqa noverbal hodisalar orqali nomoyon etadi. Ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xos jihati qarg'ish va so'kishlarni yosh jihatdan taqqoslaganda ayollar nutqidagi qarg'ishlar 40 yoshdan oshgan ayollar o'rtasida ko'proq uchraydi. Albatta, erkaklar nutqiga bosiqlik, vazminlik, ayollar nutqiga esa nolish, hasrat qilish kabi holatlar mos deya keskin fikr bildirish nisbiydir. Shuningdek, bunday holatlarni farqlashda, yuqorida aytib o'tganimizdek, shaxsning ijtimoiy holatini ham inobatga olmoq zarur. Masalan, o'qimishli, ziyoli o'qituvchi ayolning suhbatini bilan oddiy uy bekasining nutqida farq bo'ladi.

Gender tadqiqotlari lisoniy faoliyat subyektini ijtimoiy biologik maqomga ega bo'lgan shaxs sifatida ta'riflash maqsadini nazarda tutib, u sotsiolingvistikaning ajralmas qismidir deya munosabat bildirish mumkin. Sotsiologlarning fikricha, gender ijtimoiy nuqtai nazardan jamiyatning erkaklarga va ayollarga ijtimoiy bo'linishga tegishli hollarda qo'llanishi mumkin. Ijtimoiy omillar toifa, yosh, irq va kelib chiqishi alohida gender mazmunini ifodasi va tajribasini tashkil etadi. Atamashunoslik nuqtaiy nazaridan gender tushunchasi feminizmning nazariy rivojlanishi jarayonida, bevosita gender tadqiqotlari jarayonida shakllandi. Gender tadqiqotlari dunyodagi eng yosh va istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biridir. U huquq, oilaviy munosabatlar, sog'liqni saqlash, adabiyot, madaniyat va hokazo sohalarni qamrab oladi.

Gender atamasi - har qanday jamiyatda erkak va ayol jinsiga xos bo'lgan shaxsga nisbatan anglashiladigan xatti harakatlar va nuqtai nazarlar birligidir. Gender yo'nalishi

markazida ham inson va uning nutqini tadqiq etish muhim obyektlardan hisoblanadi. Gender tilshunosligi biror jinsga mansub shaxsning ijtimoiy jarayonlarda yoki hayotning boshqa jabhalarida bajaradigan ro'li bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. Gender yondoshuv erkaklar va ayollar o'rtasidagi biologik yoki jismoniy farqlarga emas, balki maskur jamiyat tomonidan belgilangan madaniy va ijtimoiy ahamiyatga asoslanadi. Ijtimoiy munosabatlarni gender tahlilida gender nomunofiqlik aniqlanadi. "Gender" tushunchasining mazmuni avvalo jinsni ijtimoiy modellashtirish yoki tashkil etishda mujassamlashgan ijtimoiy jins, ijtimoiy amaliyot yordamida tashkil qilinadi. Gender ijtimoiy jinsning madaniy niqobi, bizning o'z ijtimoiy madaniy tasavvurlarimiz doirasidagi jins haqidagi qarashlarimizdir.

Genderni belgilashga nisbatan mavjud yondoshuvlar va nuqtai nazarning xilma-xilligiga qaramay ikkita konsepsiyani ajratib ko'rsatish mumkin. Genderning ijtimoiy tuzulish nazariyasi va gender tuzumi nazariyasi. "Tilshunoslikda gender parametrlarining qo'llanilishini tadqiq etish tilshunoslikning ayol yoki erkaklarga xos konstruktiv tamoyillarini o'rganishda ham muhim ekanligi o'z isbotini topdi. Lingvistikada genderologik tadqiqotlardan ko'zlanadigan asosiy maqsad ayollar va erkaklar nutqiga xos bo'lgan, shuningdek, har ikkala jins vakillariga xos uslubda voqelangan yozma yoki og'zaki matnlarni farqlash ko'rinishidagi "lisoniy asimmetriya" hodisasining turlari va sabablarini aniqlashdir. Og'zaki so'zlashuv nutqidan tortib, yozma matnlargacha turli tarzdagi o'ziga xosliklar mavjuddir. Matnlarning tuzilishi tekshirilganda, ayollar va erkaklar nutqining fonetik, leksik-frazeologik, stilistik va boshqa turdagi farqlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayol yoki erkaklar nutqidagi, ularning lisoniy faoliyatidagi individual xususiyatlarni aniqlash, bu borada samarali tahlil va tadqiq ishlarini olib borish talab etiladi. Mutaxassislar haqli ravishda ta'kidlaganidek, istalgan turdagi matn genderologiya nuqtai nazaridan o'rganilganda, muallif tomonidan amalga oshiriladigan til birliklari tanlovining sotsial, etnomadaniyat sabablarini aniqlashga imkoniyat yaratiladi. O'zbek tilida faqatgina ayollarga xos bo'lgan so'zlashuvning gender xususiyatlari, ayrim xorijiy tillarda ikkala jins vakillariga ham xos bo'lishi mumkin. Bu fikrni dalillash kelgusida o'zbek tilining gender xususiyatlarini o'rganuvchi tadqiqotchilar zimmasiga tushadi. Tilshunoslikda gender xususiyatlarning o'rganilishida qiyosiy tahlil usullaridan unumli foydalanish kutilgan natijalarni berishi shubhasiz.

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'zbek tilshunosligida jins nazariyasi tilni umumiy o'rganishning muhim bo'g'inidir. Umuman tilning qanday ishlashini yaxshiroq tushunish uchun o'zbek tilshunosligida gender qanday ishlashini tushunish muhimdir. Ushbu maqolada muhokama qilingan nazariyalar o'zbek tilshunosligida genderni tushunish uchun foydali asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boymirzaeva S. Matn mazmunida temperollik semantikasi. Toshkent, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2009
2. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoyetikasi. T.: Fan, 2008
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T., Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010
4. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. – T., 1989.
5. Shomaqsudov A., Rasulov I. va boshq. O'zbek tili stilistikasi. – T., O'qituvchi, 1983.

6. Abdupattoev M.T. O'zbek matnida supersintaktik butunliklar. Filol.fan.nom. ...diss.avtoref. – T., 1998.
7. Turniyozov N. Matn lingvistikasi. – Samarqand : Sam DCHTI
8. E.Qilichev. Matnning lingvistik tahlili, Buxoro, 2004
9. Qurbonova M.Yoldoshev. Matn tilshunosiigi. Toshkent:Universitet, 2014
10. Turniyazov N., Yo'ldoshev B. Matn tilshunosligi.Samarqand.2006
11. Mansurovich, Abdullaev Ziyodbek. "Personal Names Of Mongolian Origin." PEDAGOGS jurnali 12.1 (2022): 62-65.
12. Mansurovich, Abdullaev Ziyodbek. "Personal Names of Turkic or Uzbek Origin." International Journal of Culture and Modernity 18 (2022): 12-18.
13. Abdullaev, Ziyodbek M. "The Name As An Indicator Of Cultural And Social Development." Oriental Journal of Philology 2.02 (2022): 15-19.
14. Abdullaev, Ziyodbek. "Usbekische Personennamen-Etymologie, Grammatik, Pragmatik. PhD, Universität Regensburg." (2021).

